YURIDIK SHAXSLAR SOLIQ QARZDORLIGI PAYDO BO‘LISHINING XALQARO VA MAHALLIY SABABLARI VA ULARNING TASNIFLANISHI

Soipov Boburmirzo Nosirjon o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Davlat Soliq qo‘mitasi xodimi
E-mail: b.soipov@gmail.com

Received: 11.10.2025
Revised: 12.10.2025
Accepted: 13.10.2025

Kalit so‘zlar:
yuridik shaxs, soliq qarzdorligi, sabablari, xalqaro tajriba, mahalliy muammolar, soliq intizomi, soliq yuki, tasniflash, soliq siyosati, huquqiy muhit.

Annotatsiya. Ushbu maqolada yuridik shaxslarning soliq qarzdorligi paydo bo‘lishiga sabab bo‘luvchi omillar xalqaro va mahalliy kontekstda tahlil qilinadi. Soliq qarzdorligining asosiy iqtisodiy, tashkiliy-huquqiy, boshqaruv va axloqiy-ijtimoiy sabablari ko‘rib chiqilib, ular tasniflanadi. Xalqaro tajriba asosida soliq intizomi, soliq yuki, davlat nazorati darajasi kabi omillar tahlil qilinadi. Shuningdek, O‘zbekistonda mavjud bo‘lgan muammolar, jumladan, hisob-kitobdagi xatoliklar, moliyaviy inqirozlar, soliq qonunchiligining murakkabligi va tadbirkorlik subyektlarining xabardorlik darajasi kabi omillar yoritib beriladi. Maqola soliq qarzdorligini kamaytirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Keywords:
legal entity, tax arrears, causes, international experience, local problems, tax discipline, tax burden, classification, tax policy, legal environment.

Abstract. This article analyzes the factors that cause tax arrears of legal entities in an international and local context. The main economic, organizational-legal, managerial, and ethical-social causes of tax arrears are considered and classified. Based on international experience, factors such as tax discipline, tax burden, and the level of state control are analyzed. It also highlights the problems that exist in Uzbekistan, including accounting errors, financial crises, the complexity of tax legislation, and the level of awareness of business entities. The article concludes with practical recommendations for reducing tax arrears.

XX asrning 90-yillari boshlarida O‘zbekistonda milliy soliq tizimining qonunchilik bazasi jadal shakllana boshladi. Shuni ta’kidlash kerakki, soliq bazasi muhim, ammo o‘zaro bog‘liq bo‘lmagan prinsiplar asosida qurilgan bo‘lib, ustuvor masala sifatida byudjetning manfaatlarini hisobga olgani holda soliq tizimining asosiy yo‘nalishi fiskal edi. Bundan tashqari, soliq qonunchiligining tez-tez

o‘zgartirilishi odatiy hol bo‘lib, bu esa soliqlarni to‘lashdan bo‘yin tovlashga va xufiyona iqtisodiyotning o‘sishiga olib keldi. Soliqlarni tizimlashtirishda, soliq imtiyozlarini soddalashtirishda va soliqlarni to‘lashdan bo‘yin tovlash holatlarini minimallashtirishda soliq qonunchiligiga bo‘lgan yondashuvlarni tubdan qayta ko‘rib chiqish zarurligi ayon bo‘ladi. 2000 yilning boshidan soliq sohasida mamlakat siyosatidagi institutsional islohotlarga moslashtirilgan soliq sohasida sifatli o‘zgarishlar ro‘y berdi. Ushbu o‘zgarishlarning strategik yo‘nalishi butun soliq tizimining samaradorligini oshirish maqsadiga yo‘naltirilgan bo‘lib, bu soliq yukining izchil pasayishi va soliq ma’muriyatchiligining samarali tizimini shakllantirishni nazarda tutadi.

Yuridik shaxslarning soliq qarzdorligi, ma’lum davr oralig‘idagi ta’sir etish darajasiga bog‘liq ravishda, bir qancha sabablar tufayli yuzaga keladi. Shunga ko‘ra soliq qarzdorligining yuzaga kelish sababini tahlil qilish nafaqat soliq qarzini o‘sish sur’atlarini tasniflashga balki, ularni bartaraf etish uchun chora-tadbirlarni belgilashga imkon yaratadi. Albatta ushbu chora-tadbirlar natijasi soliq qarzdorligini batamom tugatishga olib kelmasada, biroq aynan shu chora-tadbirlar bilan soliq qarzdorligini undiruvchi organlarning xatti-harakatlari uyg‘unligi ostida soliq qarzdorligini ma’lum darajada qisqartirish imkoniyati yuzaga kelishi mumkin.

Xorijlik ayrim olimlarning fikricha quyidagi omillar ta’siri ostida soliq qarzdorligi paydo bo‘lishi mumkin (Podkolzin A.G. Jurnal «Rossiyskoe predprinimatelstvo» №2 (74) 2006. - b. 52-55.):

- ijtimoiy-siyosiy va tarixiy – bu holat ayrim guruhlar yoki hududlarda siyosiy boshqaruvga noroziliklarning paydo bo‘lishi, soliq madaniyatining pastligi va boshqa ijtimoiy holatlar bilan izohlanadi;
- tashkiliy-huquqiy – bu holat soliq ma’murchiligi va huquqiy bazaning takomillashmaganligi, soliq yukining og‘irligi yoki bir xilda taqsimlanmaganligi bilan izohlanadi;
- iqtisodiy – bu holat umumiy jihatdan iqtisodiy holatdagi o‘zgarish bilan izohlanadi.

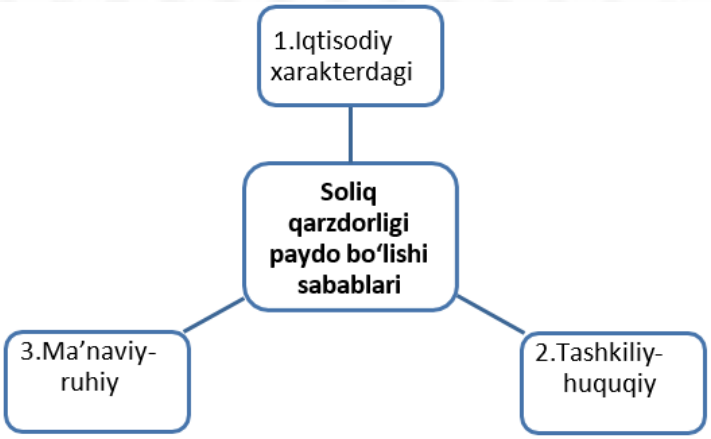
Bu asosan 2 guruhga bo‘linadi:

Birinchi guruh – umumiy iqtisodiyotdagi tizimning beqarorligi. Yetarli darajadagi pul massasining yo‘qligi, inflyatsiya darajasining yuqoriligi, ishlab chiqarishning pasayishi, xarid qobiliyatining pasayishi bilan izohlanadi;

Ikkinchi guruh – o‘ziga xos xususiyatga ega bo‘lgan ishlab chiqarish va tovarlar oldi-sotdisiga bog‘liq bo‘lgan holatlar hamda faqat ayrim xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarga taalluqli bo‘lgan texnik-ishlab chiqarish bilan bog‘liq holatlar.

Xorijlik olimlarning fikri bo‘yicha yuridik shaxslar soliq qarzdorligining paydo

bo‘lishini uch guruhga bo‘lib o‘rganish lozim. Bunda, birinchi navbatda iqtisodiy, tashkily-huquqiy xarakterdagi va ma’muriy ruhiy sabablar keltirilgan (1-rasm).

1-rasm. Soliq qarzdorligining paydo bo‘lishi sablablari

Manba: *Pronin M.S. Vziskanie zadoljennostey po nalogam s organizatsiy. // Tematicheskiy spesvipusk jurnala «Goryachaya liniya buxgaltera». – 2006 g. B. 26.*

Birinchi navbatda iqtisodiy xarakterdagi sabablarga alohida e’tibor qaratsak. Bu guruhga 3 turdagi (2-rasm) sababni kiritish mumkin.

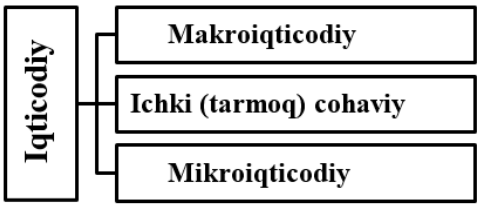
Makroiqtisodiy sabablar jumlasiga mamlakat iqtisodiyotining beqarorligi (inqiroz), mamlakat va uning ichidagi hududlarning daromad olish bo‘yicha iqtisodiy sohalarining bir xilda rivojlanmasligi, aksariyat yuridik shaxslarning ishlab chiqarishdagi rentabellik darajasi tushib ketishi natijasida soliq va to‘lovlarni to‘lay olmasligi, og‘ir moliyaviy holatning yuzaga kelishi, umumiy to‘lov intizomining qoniqarsiz darajada ekanligini keltirish mumkin.

Ichki (tarmoq) sohaviy sabablarga iqtisodiyotning yetakchi sohalarida yangi innovatsion siyosat yuritilmasligini keltirish mumkin. Buning natijasida esa shu sohadagi ishlab chiqarish yangi jihozlar bilan modernizatsiya qilinmay qoladi va ishlab chiqarilayotgan tovar (ish va xizmatlar) bozorda o‘z o‘rni hamda xaridorlarini yo‘qotadi. Shu sababli ushbu soha inqirozga yuz tutadi va hisoblangan soliqlarni to‘lay olmasligi qarzdorlikning kelib chiqishiga sabab bo‘ladi.

Mikroiqtisodiy sabablarga yuridik shaxslarni boshqarishda ichki rahbarlikning qoniqarsizligi, marketingni yaxshi o‘zlashtirmaslik, hamkorlarni tanlay bilmaslik va moliya-xo‘jalik faoliyati bo‘yicha buxgalteriya hamda soliq hisobining past darajada yuritilishi, kuchsiz moliyaviy nazoratning o‘rnatilganligini keltirish mumkin. Hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida kichik biznes sub’ektlarining iqtisodiyotdagi o‘rni yuqori bo‘lib bormoqda. Shu bilan birga ular tomonidan foydani maksimallashtirish nuqtai-nazaridan soliq to‘lovlarini rejalashtirishga katta ahamiyat berilmoqda. Buning uchun ular mustaqil ravishda soliq bazasini turli yo‘llar bilan kamaytirishni ko‘zlamoqdalar. Albatta bu masalada ma’lum haq evaziga “soliq

maslahati" yoki "auditor" tashkilotlari xizmatlaridan foydalanuvchi, yirik aylanma mablag'iga ega sub'ektlar ham topiladi. Aksariyat hollarda esa kichik biznes sub'ektlari mustaqil ravishda bu ishlarni amalga oshirib, natijada qo'pol xatoliklarga yo'l qo'yadi. Yo'l qo'yilgan xatoliklar soliq tekshiruvlarida aniqlanib, ularga nisbatan qo'shimcha soliqlar hisoblanib, jarimalar qo'llaniladi.

Tashkiliy-huquqiy xarakterdagi sabablar ikki turga bo'lib o'rganiladi. Huquqiy bazaning mukammal emasligi natijasida soliq qarzini majburiy undirish bo'yicha sudlarga kiritiladigan da'volarning qondirilmasligi yoki qonunchilikdagi boshqa bo'shliqlar tufayli soliq qarzini undirish jarayoni to'xtatib qo'yilishi mumkin.

2-rasm. Iqtisodiy xarakterning turlari

Manba: *Pronin M.S. Vziskanie zadoljennostey po nalogam s organizatsiy. // Tematicheskiy spesvipusk jurnala «Goryachaya liniya buxgaltera». – 2006 g. B. 26.*

Soliq qarzini undirish tuzilmasini mukammallashmaganligini quyidagi sifatlar bilan izohlash mumkin deb o'ylaymiz. Soliq qarzini undirish tuzilmasi:

a) tashkilotlardagi xodimlar sonining kamligi;

b) tashkilotlarning quyi tuzilmalari, hududlardagi xodimlarning bilim va kasb mahorati hamda mehnat unumdorligining pastligi, mehnat intizomiga to'liq rioya etilmasligi;

c) tashkilotlarning o'zaro hal etilmagan muammolari mavjudligi;

d) texnik va texnologik jihatdan yaxshi jihozlanmaganligi bilan bog'liq.

Tashkiliy-huquqiy xarakterdagi sabablarning ayrim ko'rinishlari respublikamizning o'tgan yillardagi soliq sohasida yuz bergan ko'plab o'zgarishlarida namoyon bo'ladi. Mustaqillikning dastlabki yillarida davlat soliq xizmati organlari tomonidan yuridik shaxslar soliq qarzdorligini bankdagi hisob raqamlariga inkasso topshiriqnomasi qo'yish orqali majburiy undirib olish, mol-mulki xatlovi orqali soliq qarzini qoplash mexanizmlari bevosita soliq organlari tomonidan amalga oshirilgan bo'lsa, bu jarayon ham bosqichma-bosqich liberallashtirilib hozirgi kunda jahon andozalariga tenglashtirilib borilmoqda.

Ma'naviy-ruhiy xarakterdagi sabablar esa 2 turga bo'lib o'rganiladi.

Soliq madaniyatining pastligi (yo'qligi). Jamiyatdagi ayrim yuridik shaxslarning rahbar va mansabdor shaxslarining fikricha, "soliqlarni to'liq hamda o'z vaqtida to'lash" va "muvaffaqiyatli biznes" tushunchalari bir biriga teskari

hisoblanadi. Aynan shu turdagi soliq to‘lovchilar soliq organi tomonidan tekshirilib, ularga nisbatan qattiq jazo choralari ko‘riladi va jarimalar qo‘llaniladi.

Soliq qarzini undirish muqarrarligini tushunib yetmaslik. O‘tkazilgan tekshiruvlar natijasida qo‘llanilgan jarima va qo‘shimcha hisoblangan soliqlar, yoki bo‘lmasa, tekshiruvgacha bo‘lgan muddatda yashirilgan, to‘lashdan qochilgan, muddatida to‘lanmagan soliqlar davlat byudjetiga bir kun kelib undirib olinishi muqarrardir. Yuridik shaxslarga bankrotlik alomatlari qo‘llanilgan taqdirda ham subsidiar javobgarlik choralari mavjudligini unutmaslik lozim.

Fikrimizcha, soliq qarzining paydo bo‘lishi – xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning hisoblangan soliqlari bo‘yicha byudjet va byudjetdan tashqari jamg‘armalarga o‘z vaqtida to‘lanishi lozim bo‘lgan pul mablag‘larining muddatidan o‘tib to‘lanishi yoki umuman to‘lanmasligi sabab bo‘ladi.

Soliq qarzdorliklari paydo bo‘lishining eng asosiy sabablaridan biri bu soliq to‘lovchilarning tang moliyaviy ahvoli bilan bog‘liqdir. Korxonalarning moliyaviy holati yomonlashuviga esa yuqori soliqqa tortish darajasi (soliq yuki) bevosita hamda bilvosita ta’sir qiladi.

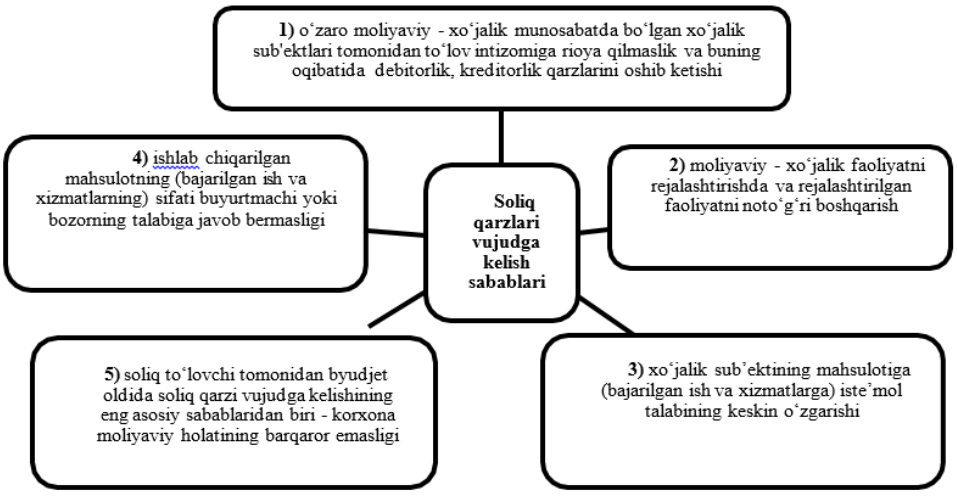
Bunga ta’sir etuvchi omillar quyidagilardir:

- o‘zaro moliyaviy – xo‘jalik munosabatda bo‘lgan xo‘jalik sub’ektlari tomonidan to‘lov intizomiga rioya qilmaslik va buning oqibatida debitorlik, kreditorlik qarzlarining oshib ketishi;

- xo‘jalik sub’ektining mahsulotiga (bajarilgan ish va xizmatlarga) iste’mol talabining keskin o‘zgarishi;

- ishlab chiqarilgan mahsulotning (bajarilgan ish va xizmatlarning) sifati buyurtmachi yoki bozorning talabiga javob bermasligi;

- soliq to‘lovchi tomonidan byudjet oldida soliq qarzi vujudga kelishining eng asosiy sabablaridan biri - korxona moliyaviy holatining barqaror emasligi, shu jumladan debitorlik va kreditorlik qarzlarining oshib borishidir.

3-rasm. Soliq qarzdorligi paydo bo‘lishining iqtisodiy moliyaviy umume’tirof etilgan sabablari

Manba: *Adabiyotlar, xorij tajribasi va amaliy tahlillar asosida muallif tomonidan tuzilgan.*

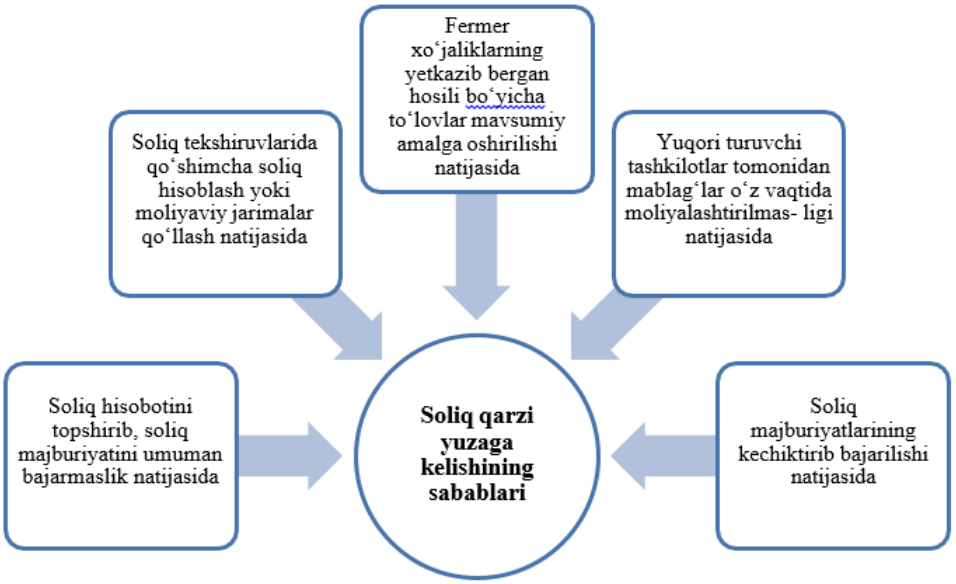
Respublikamiz olimlari fikricha, soliq qarzdorligi paydo bo‘lishining iqtisodiy moliyaviy umume’tirof etilgan sabablari 1.5-rasmda keltirilgan (Tangriqulov A, Xomma A, Toshmatov Sh, Norqo‘ziev I, Roziqov N. Soliq qarzi va uni undirish. O‘quv qo‘llanmasi. – T.: ”Yangi asr avlodi” nashriyoti, 2010., 51 b). Biroq har bir davlat va jamiyatning o‘z tarixi, kelib chiqishi, strategik joylashgan o‘rni, mentaliteti, demografik tarkibi ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Davlatdagi siyosiy beqarorliklar uning iqtisodiyotini izdan chiqarishi turgan gap. Qolaversa, iqtisodiyotning sikllarida “iqtisodiy tushish” yoki inqiroz davrida ham soliq qarzdorligini o‘sish ehtimoli katta bo‘ladi.

Makro va mikro darajada bozordagi talab va taklifdagi o‘zgarishlar ham soliq qarzdorligini o‘sish va kamayishiga keskin ta’sir qiladi. Bu esa keyingi ketma-ketlikda valyuta kursidagi o‘zgarishlar va to‘lov tizimidagi yuzaga keladigan kamchiliklar bilan ham baholanadi.

Tadbirkorlik faoliyatini yuritishni yaxshi bilmaslik va korporativ soliq menejmentini tushunmaslik, tadbirkorlardagi uquvsizlik va bilimsizlik tufayli ham soliq qarzdorligi paydo bo‘lishi mumkin.

Soliq qonunchiligidagi hamda soliqlarni hisoblash va undirish mexanizmidagi bo‘shliqlarning mavjudligi, soliq madaniyati past bo‘lgan soliq to‘lovchilar uchun ham ancha qo‘l keladi.

4-rasm. Amaliyotda soliq qarzdorligi paydo bo‘lishi sabablari

Manba: *O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika*

agentligining ma'lumotlari asosida muallif hisob-kitobi.

Amaliyotdan kelib chiqib, fikrimizcha, Respublikamizdagi yuridik shaxslarning soliq qarzdorligi yuzaga kelishini quyidagi sabablar bilan bog‘lash mumkin:

• soliq hisobotini topshirib soliq majburiyatlarini umuman bajarilmasligi (xufiyona faoliyat va boshqalar) natijasida;

• soliq tekshiruvlari natijasida qo‘shimcha soliq hisoblash yoki moliyaviy jarimalar qo‘llash natijasida (xufiyona korxona);

• soliq majburiyatlarining kechiktirib bajarilishi natijasida;

• yuqori turuvchi tashkilotlar tomonidan mablag‘lar o‘z vaqtida moliyalashtirilmasligi natijasida;

• fermer xo‘jaliklarining y e t kazib bergan hosili bo‘yicha to‘lovlar mavsumiy amalga oshirilishi natijasida.

Bu borada V.Ivanov va V.Viskrebsevlar tomonidan o‘tkazilgan o‘rganishlar shuni ko‘rsatadiki, soliq qarzining hosil bo‘lishi va bankrotlik alomatlarini keltirib chiqaruvchi omillar bo‘lib, korxona faoliyatidan qisqa muddatda yuqori daromad olish uchun moliyaviy pul oqimlarini boshqarishdagi xavflarning oshishiga olib kelishi hisoblangan. Bu holatda, ko‘pincha tadbirkorlik sub’ektlari soliq qonunlarini buzishlari oqibatida soliq qarzlarini shakllantirilishi kuzatilgan (Ivanov V.N., Viskrebsev V.A. Pravovie osnovi antikrizisnogo upravleniya v predprinimatelskoy deyatelnosti. Prakticheskoe peosobie. –M.: 1999. – S.16.).

Soliq qarzi yuzaga kelish omillar quyidagilar:

- xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar xufyona faoliyat maqsadida tashkil etilganligi;
- soliq madaniyatining pastligi yoki majburiyatni to‘liq bilmaslik;
- korxonada hisobning sifatsizligi yoki uning mas’ul shaxslarini yetarli bilim va ko‘nikmaga ega emasligi (tajribasizligi);
- soliq yukini og‘irligi yoki qasddan soliq to‘lamaslik;
- korxonaning debitor va kreditor qarzdorliklari bo‘yicha to‘lov muddatining o‘tishi hamda hisob raqamda mablag‘ning yetarli emasligi;
- soliq ma’muriyatchiligi hamda soliq qonunchiligidagi kamchiliklar;
- boshqa fors-major holatlar hamda soliq to‘lovchi (mas’ul shaxs)ning hayoti bilan bog‘liq o‘zgarishlar (kasallik, o‘lim va h.k.)

Ayniqsa, muddati o‘tgan qarzlar hajmining ortib ketishi sotilgan mahsulotlar, bajarilgan ishlar va ko‘rsatilgan xizmatlar bo‘yicha o‘zaro hisob-kitobiga ta’sir etibgina qolmay, makro darajada, ya’ni mamlakat iqtisodiy barqarorligiga putur yetkazuvchi omil ekanligi yanada xavflidir. Shu sababli ham bugungi kunda soliq va boshqa majburiy to‘lovlar bo‘yicha qarzdorlikni keskin kamaytirish, ayniqsa

yuqorida qayd etilgan mikro darajadagi debitorlik va kreditorlik qarzlari summasini qisqartirish orqali soliq qarzdorligini kamaytirish yuzasidan ko‘plab amaliy chora-tadbirlar ishlab chiqilmoqda.

Mamlakatimiz iqtisodiyot tarmoqlarida nazorat va hisobga olish mexanizmlarini yanada takomillashtirish, to‘lov intizomini mustahkamlash, javobgarlikni kuchaytirish, ijro ishi yuritishning samaradorligini tubdan oshirish yuzasidan tizimli ishlar amalga oshirilayotganligi aytib o‘tildi. I.Niyazmetov tomonidan tayyorlangan monografiyada makroiqtisodiy soliq yuki ko‘rsatkichi orqali, ayniqsa soliq yig‘uvchanligi past va soliq qarzdorligi muammosi mavjud mamlakatlarda, alohida tadbirkorlik sub’ektlari zimmasiga tushayotgan soliq yukiga baho berib bo‘lmasligining sabablarini guruhlashga harakat qilgan (Niyazmetov I.M. Soliq yukini optimallashtirish. – Toshkent, Moliya. 2016. - b. 27-28.).

Bunda quyidagilarni izohlagan:

Birinchidan, xo‘jalik tizimida o‘zaro debitorlik va kreditorlik qarzlari mavjud bo‘lgan hamda byudjetga to‘lovlar intizomi buzilgan sharoitda xo‘jalik sub’ektlarida hisoblab chiqilgan soliqlarning bir qismi shu hisobot yilida to‘lanmasdan qarz sifatida keyingi davrlarga o‘tish holatlari ko‘p kuzatiladi. Bunda soliq davri uchun hisoblangan soliqlarning joriy yilda undirilgan qismigina shu hisobot davrida yaratilgan YaiMga nisbatlanadi.

Ikkinchidan, joriy yildagi soliq tushumlarining ma’lum bir qismi (i) oldingi hisobot yili uchun hisoblab chiqilgan soliqlarning to‘lov muddati joriy yilda keladigan va shu yili undirilgan qismi, (ii) avvalgi yillardan to‘lanmasdan kelayotgan soliq qarzlarining shu yilda undirib olingan qismi hisobiga shakllanadi.

Uchinchidan, soliq qonunchiligiga ko‘ra, soliq to‘lovchilar 5 yillik da’vo muddati davrida o‘z soliqlarini byudjet foydasiga qayta hisoblab chiqishlari mumkin, shuningdek soliq idoralari tomonidan oldingi yillar bo‘yicha o‘tkazilgan tekshiruvlarda ham soliqlar qo‘shimcha hisoblanishi mumkin. Demak, o‘tgan davrlar bo‘yicha qo‘shimcha hisoblangan summalarning joriy yilda undirib olingan qismi tarkiban joriy yildagi YaiMga taalluqli emasligini ilgari surgan.

Soliq va majburiy to‘lovlarni to‘lash bo‘yicha belgilangan muddatlarning tig‘izligi, ayrim soliq turlari bo‘yicha bo‘nak va joriy to‘lovlarning mavjudligi korxona aylanma mablag‘larining byudjetga tez- tez olib qo‘yilishiga, korxona moliyaviy faoliyatiga sezilarli xalaqit berishiga, korxonaning penya to‘lashiga, uning byudjet va boshqa korxonalar oldida kreditorlik qarzi yuzaga kelishiga va oxir-oqibat korxona moliyaviy xo‘jalik faoliyatining izdan chiqib, boqimandalar yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi.

Soliqlar bo‘yicha qarzdorlik miqdorlarining oshib ketishi, davlat byudjeti

hamda xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar moliyaviy faoliyatiga salbiy ta’siri, shuningdek soliqlarni to‘lash bo‘yicha asosiy qarzdorlar guruhi tahlil qilindi. Soliq qarzlarini hisobdan chiqarish tartib-qoidalari ma’lum bir darajada soliq to‘lovchilarga soliqlarni to‘lashdan bosh tortishning turli sxemalarini qo‘llash imkonini berib, ular soliq majburiyatlarini bajarish muddatini uzaytirishni va soliq qarzini ko‘paytirishni rag‘batlantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qodirov S.S. *Soliq huquqi asoslari.* – Toshkent: “Yuridik adabiyot”, 2021. – 320 b.
2. Ergashev D.T. *Soliq siyosati va soliq boshqaruvi.* – Toshkent: “Iqtisodiyot”, 2020. – 276 b.
3. O‘zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksi. – Toshkent, 2023.
4. Karimov Sh.M. *Yuridik shaxslarning soliq majburiyatlari va ularni bajarish mexanizmlari.* – Toshkent: “Iqtisod-Moliya”, 2019. – 238 b.
5. Rustamov N.I. *Soliq qarzdorligini boshqarishning nazariy va amaliy jihatlari.* – Toshkent: “Moliyaviy xizmatlar”, 2022. – 256 b.